

aanbod in een nauwelijks te beheersen markt. De vergelijking met andere delen van Azië maakt dit duidelijker.

Was de slavenarbeid voor de compagnie 'min kostelijker' dan het aannemen van vrije arbeidskrachten (94)? Bezieet men de lijst van kantoren met inheems personeel en slaven dan blijkt dat bijna alle slaven op Ceylon, Batavia en vestigingen in de archipel werden gevonden. De grote handelsposten in India hadden er geen. Het regionaal verschil is hier ook weer relevant: het lage ontwikkelingsniveau van de archipel maakte het moeilijk, zo niet onmogelijk er vrije arbeidskrachten te werven. De vraag of territoriale expansie vermeden had kunnen worden of dat het voordeliger was geweest voor de compagnie ervan af te zien, is achteraf weliswaar relevant, maar kon op het moment zelf waarschijnlijk niet worden beantwoord. Het is tekenend dat het monopolie in de Molukken pas in 1873 werd opgeheven. Kijken we naar de staatkundig zo andere situatie in het begin van de negentiende eeuw dan is het meest opvallende dat het Indische gouvernement pas na 1830 in staat was Java tot voordeel van de Nederlandse schatkist te beheren dankzij het cultuurstelsel. Dit was in die zin vergelijkbaar met de situatie onder de compagnie dat de overheid opnieuw de arbeid van haar onderdanen inschakelde voor de verbouw van produkten voor de wereldmarkt. Andere pogingen het eiland de eigen beheerskosten te laten opbrengen uit belastingen hadden gefaald. Het overheidsmonopolie op de arbeid op Java legde de Nederlanders zoals bekend allerminst windeieren.

Resumerend zou ik mijn oordeel over de eerste druk willen herhalen: een uitstekende ingang voor de organisatie van de compagnie, de betekenis ervan voor de Republiek, de omvang en de aard van de scheepvaart en het personeel. Maar bij de beschrijving en de verklaring van de expansie heeft de auteur helaas kansen laten liggen.

J. van Goor

J. M. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade 1600-1815* (Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1990, xiv + 428 blz., £32.-, \$59.50, ISBN 0 521 36585 6).

In zijn inmiddels klassieke studie *The Atlantic slave trade. A census* (Wisconsin, 1969) schat Philip D. Curtin dat van de zestiende tot de negentiende eeuw zo'n 9,4 miljoen Afrikaanse slaven in de Amerika's zijn ingevoerd. Wat was het Nederlandse aandeel in deze handel, die pas laat in de achttiende eeuw in diskrediet werd gebracht? Hier laat Curtin de lezer nogal in het duister. Volgens zijn berekening ontvingen de Nederlandse kolonies een half miljoen slaven, bijna 5% van de totale Atlantische slavenhandel (*Atlantic slave trade*, 84-85, 268). Dit cijfer is verwarrend, want wat waren die Nederlandse kolonies? Noordoost-Brazilië, van 1630 tot 1645/1654 een Nederlandse kolonie, telt niet mee. Evenmin Berbice, Demerara en Essequibo, die na de Napoleontische oorlogen Brits bezit werden. Wel Suriname, en de latere Nederlandse Antillen. Over het aantal slaven dat daarheen werd gebracht is Curtin echter vaag. Met betrekking tot Suriname acht hij de schatting van R. A. J. van Lier (*Samenleving in een grensgebied* (Amsterdam, 1977) 92) van 300.000-350.000 te laag; hij stelt een opwaartse correctie voor naar 500.000, in welk cijfer echter ook Berbice is begrepen. Het totale Nederlandse aandeel in de Atlantische slavenhandel ligt hoger dan wat Suriname en de Antillen, waar de slavenbevolking nooit van grote omvang was, ontvingen. Dit hing samen met de bevoorrading van later verloren kolonies als Brazilië, Berbice, Demerara en Essequibo, en aan de transitofunctie van Curaçao en St. Eustatius (Curtin noemt ten onrechte Aruba, in plaats van Statia). De rol van Nederlanders

als bevoorraders van derden schat Curtin hoog: 'many, if not most, of the slaves they carried were destined for other peoples' colonies'. Hoe dit is te rijmen met een totaal aandeel van omstreeks een half miljoen is onduidelijk. Als 350.000 al te laag is voor Suriname, en als vele of zelfs de meeste slaven door Nederlandse slavenhalers elders werden afgeleverd, zou het half miljoen ruim overschreden moeten zijn. Curtins problemen met de kwantificering van de Nederlandse slavenhandel waren een direct gevolg van het ontbreken van gedegen studies over dit onderwerp. Sindsdien is hierin verandering gekomen. Naast enkele oudere studies (met name van Hudig en Unger) verschenen artikelen van onder meer Binder, Van den Boogaart, Van Dantzig, Emmer, Goslinga en Postma. Een overzichtswerk ontbrak echter nog. Met de publikatie van *The Dutch in the Atlantic slave trade 1600-1815* is nu, eindelijk, het standaardwerk voor de Nederlandse slavenhandel geschreven. Postma, een in Nederland geboren Amerikaan, heeft in dit boek nagenoeg alle eerder verschenen literatuur verwerkt. Daarenboven berust het boek op zijn eigen, grondige dissertatie (Michigan State University, 1970) en op vervolgonderzoek in voornamelijk Nederlandse archiefcollecties. Het resultaat is een buitengewoon goed gedocumenteerde studie, die bovendien, wellicht in weerwil van de uitgesproken afstandelijke en kwantificerende benadering, goed leesbaar is. Te betreuren is slechts dat hij het werk niet 'af' heeft gemaakt door ook de — overigens zeer beperkte — negentiende-eeuwse slavenhandel te behandelen.

De Nederlandse slavenhandel is naar organisatievorm in twee perioden in te delen. Van 1621 — in de voorgaande tijd was het Nederlandse aandeel zeer incidenteel — tot 1734 was de handel een monopolie van de West-Indische Compagnie (WIC). Hierna, en tot het einde rond 1800, was de slavenhandel open voor Nederlandse slavenhalers, al behield de WIC een monopolie op de Afrikaanse kusten. De eerste *boom* in de Nederlandse slavenhandel hing direct samen met het kortstondige Braziliaanse avontuur. Een tweede, kwantitatief belangrijker stimulans kwam uit onverwachte hoek: in de tweede helft van de zeventiende eeuw domineerde de WIC de slavenhandel op Spaans-Amerika, meestentijds als direct of indirect begunstigde van het Spaanse *asiento*. In deze handel had Curaçao een cruciale betekenis als commercieel centrum en slavendepot. In de achttiende eeuw tenslotte werd Suriname de belangrijkste bestemming en raakte de Nederlandse slavenhandel exclusief op de eigen kolonies betrokken.

Postma verschaft gedetailleerde gegevens over nagenoeg alle aspecten van de Nederlandse slavenhandel: de logistiek van de 'driehoekshandel', de regionale c. q. etnische afkomst van de slaven, morbiditeit en mortaliteit, bestemmingen in de Amerika's, aan- en verkoopprijzen, belanghebbenden in Nederland, enzovoort. Hij laat betrekkelijk weinig vraagtekens open, en voor zover de vragen nu niet beantwoord zijn zal het moeilijk zijn met fundamenteel nieuwe gegevens voorde dag te komen. Slechts de behandeling van de winstgevendheid (278-279), die in de conclusie op ca. 5% wordt geschat (302), roept vragen op over de door hem gevolgde berekeningswijze en de wel zeer algemeen gestelde conclusies. Voor het overige is de studie vooral zeer exact en compleet. Postma houdt de ethische factor — het eerste waaraan de niet-ingewijde denkt, maar een punt dat de specialisten 'buiten haakjes' plegen te plaatsen — zoveel mogelijk buiten beschouwing. Dit is zeker bevorderlijk voor de kracht van het boek; de korte passages over moraliteit, in het bijzonder bij de behandeling van de door Engeland afgedwongen afschaffing van de slavernij (291-294) zijn betrekkelijk vluchtig.

De gekozen compositie is niet de meest voor de hand liggende. De hoofdstukken 1,2,8,9 en 12 zijn in essentie chronologisch; de overige behandelen diachronische thema's. Die ordening lijkt mij niet zeer gelukkig, al moet worden gezegd dat ook zo *The Dutch in the Atlantic slave trade* een helder boek blijft. Opvallend is dat Postma nauwelijks expliciete correcties maakt op cijfermateriaal van anderen, in het bijzonder Curtin en Van Lier. Daar is wel aanleiding toe. De

totale slaveninvoer in Suriname — tot 1800 — schat Postma op slechts 190.000, aanmerkelijk lager dan Van Lier en Curtin. Het totale Nederlandse aandeel in de handel bedroeg volgens Postma 457.000 in de Amerika's afgeleverde slaven. Daarvan was 41,6% bestemd voor Suriname en slechts 3,7% voor de Antillen. Grootste afnemer na Suriname waren Spaans-Amerika (31 %), gevolgd door Berbice, Demerara en Essequibo (9%) en Brazilië (6%).

Eén cruciale calculatie is onduidelijk. Gecijfer over de mortaliteit tijdens de *slave raids*, het vervoer naar de kust en de depotfase in Afrika, tijdens de *middle passage* en in het proces van *seasoning* in de Amerika's brengt Postma tot de conclusie dat 'the overall loss to the enslaved population may well have reached 70 percent before the survivors were adjusted to life in the Western Hemisphere' (258). Dit is een summier verantwoorde correctiefactor, die wellicht wat aan de hoge kant is. Duidelijk is echter dat, bij een totaal van 457.000 in de Nieuwe Wereld afgeleverde slaven, de Nederlandse 'schuld' in de Afrikaanse slavenhandel op bijna 1 miljoen moet worden gesteld. En inderdaad, het is onvoorstelbaar dat men zich daar in de Lage Landen zelfs aan het einde van de achttiende eeuw nog zo weinig druk om maakte. *The Dutch in the Atlantic slave trade* zal zich ongetwijfeld als standaardwerk over de Nederlandse slavenhandel bewijzen, zoals eerder Curtins werk dat deed voor de totale Atlantische slavenhandel. Net als 'Curtin' zal ook 'Postma' op onderdelen aangevuld c. q. gecorrigeerd worden. Het is echter onwaarschijnlijk dat het algemene beeld nog ingrijpend zal worden herzien.

G. J. Oostindie

P. Brood, *Belastingheffing in Drenthe 1600-1822* (Dissertatie RU Leiden 1991; Meppel-Amsterdam: Uitgeverij Boom, 1991, 220 blz., f37,50, Bf690,-, ISBN 90 5352 005 8).

In dit proefschrift beschrijft de auteur, thans rijksarchivaris in Groningen, de belastingen die in de periode 1600-1822 in Drenthe zijn geheven door de Generaliteit en de gewestelijke en plaatselijke overheid. Ook de retributies, voornamelijk tollén, en de waterschapslasten, die in het noorden van Drenthe door enkele zijk vestenijen werden geheven, komen aan de orde. Brood, die van 1972 tot 1988 verbonden was aan het Rijksarchief in Drenthe, publiceerde reeds eerder enige artikelen over dit onderwerp. Daarnaast kon hij gebruik maken van het werk van S. Zijlstra (1983), maar afgezien daarvan was hij aangewezen op de overigens ruim beschikbare archivalische bronnen.

De optiek, van waaruit de fiscaliteit geanalyseerd is, is rechtshistorisch. De verschillende institutionele aspecten van de fiscaliteit, zoals de wet- en regelgeving, de wijze van inning, de invordering en de rechtspraak, komen uitvoerig aan de orde. Economische aspecten zoals de geldstromen tussen overheid en burger en tussen de overheden onderling en het probleem van de belastingdruk blijven buiten beschouwing.

In 1600 werd het bestuur van het gewest, dat tussen 1580 en 1600 door oorlogshandelingen geheel verwoest was, opnieuw ingericht. Onder druk van de Staten-Generaal en de Raad van State werden in 1600 de gemene middelen ingevoerd. Toen bleek, dat ook met deze belastingen Drenthe niet in staat was zijn quote op tijd te betalen, kwam het wederom onder druk van de Haagse instanties in 1641 tot de invoering van een onroerendgoedbelasting, de grondschatting. Het inmeten van de landerijen nam bijna twintig jaar in beslag. De op deze meting gebaseerde kohieren werden pas in het midden van de achttiende eeuw vernieuwd. Tot 1700 werden enkele nieuwe gemene middelen ingevoerd, na 1672 kwamen daar enige directe belastingen bij zoals het haardstedengeld, een personele belasting met zes door de welstand bepaalde tariefklassen.